

Wie goed doet, goed ontmoet!

Prof. dr. M. Meerum Terwogt

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Ontwikkelingspsychologische aspecten van Prosociaal gedrag vanwege de Van der Gaag Stichting bij de faculteit der Psychologie en Pedagogiek van de Vrije Universiteit Amsterdam op 1 juni 2006.

Meneer de rector, dames en heren,

Wie rond zijn zestigste nog een relatief nieuw onderzoeksdomein bij de kop wil nemen, moet zichzelf beperkingen opleggen. Gelukkig heb je voor de bestudering van ‘de ontwikkelingspsychologische aspecten van *prosociaal* gedrag’ – zoals de omschrijving van mijn leerstoel luidt – geen jaren nodig om een redelijk overzicht van de stand van zaken te verkrijgen. Het is al weer meer dan drie decennia geleden dat Wispé (1972) de niet al te gangbare term ‘*prosociaal*’ gedrag introduceerde als tegenhanger van ‘*antisociaal*’ gedrag. Maar nog steeds is de literatuur over helpen, delen, samenwerken en aanverwante gedragingen, nog steeds beperkt; zeker als je haar vergelijkt met de eindeloze stroom artikelen over *antisociaal* gedrag. Eigenlijk mag dat zonder meer verbazingwekkend genoemd worden. Natuurlijk, antisociale tendenties vormen een directe bedreiging voor de maatschappij en verdienen dus alle aandacht. Maar zonder de bereidheid je voor elkaar in te zetten, wordt de maatschappelijke cohesie net zo goed ondergraven; al gebeurt dat dan wat sluipender. De klaagzang van het kabinet Balkenende over het vermeende verval van normen en waarden verwijst daar natuurlijk ook naar. Maar die bewering laat ik op dit moment maar even voor hun rekening. Vanuit mijn achtergrond ligt het meer voor de hand dat ik mij ga bezig houden met de cognitieve en emotionele determinanten van *prosociaal* gedrag.

Twee begrippen hebben daarbij mijn speciale aandacht: empathie en vertrouwen. De overeenkomst is dat ze beide op het snijpunt van cognities en emoties liggen. Maar qua belangstelling is er, althans binnen de ontwikkelingspsychologie, een enorm verschil. Empatisch vermogen wordt algemeen als een kernvoorwaarde voor *prosociaal* gedrag gezien (Eisenberg & Millar, 1987) en wordt als zodanig veel bestudeerd. Dat neemt niet weg dat er voor verder onderzoek nog voldoende vraagtekens overblijven.

De belangstelling voor de ontwikkeling van vertrouwen lijkt, sinds de hoogtijdagen van de psychodynamica (zie bv Erikson, 1963), wat te zijn

weggeëbd. Mijns inziens is dat niet terecht. In het tweede deel van mijn voordracht zal ik proberen duidelijk te maken dat het concept vertrouwen wel degelijk van cruciaal belang is voor het ontstaan van sociaal gedrag.

Empathie

Maar nu eerst empathie, of te wel, het meevoelen met anderen. Tegenwoordig wordt steeds vaker onderkend dat empathie uit twee verschillende componenten bestaat: een emotionele en een cognitieve (Feshbach, 1975). De emotionele component wordt ook wel aangeduid met de term 'emotional contagion', of te wel, emotionele besmetting (Strayer, 1993). Hiermee wordt verwezen naar automatische neiging om emoties van anderen over te nemen: 'zien huilen, doet huilen'. Je kunt dit als heel vroeg waarnemen. Creche-leidsters worden er nogal eens wanhopig van. Zodra baby's gehuil in de omgeving horen, zetten ze vaak zelf ook een keel op (Dondi, Simion & Caltran, 1999). Het ene kind vertoont die neiging wat sterker dan het andere. En misschien hebben we hier dus wel met vroeg persoonlijkheidstrekje te maken. En als het inderdaad een min of meer stabiel trekje betreft, moet dat in longitudinaal onderzoek aan te tonen zijn.

De tweede component van empathie is een cognitieve, die je met inlevingsvermogen zou kunnen aanduiden. Hierbij gaat het om het vermogen om een situatie vanuit het perspectief van de ander te bekijken. Dat stelt je in staat ook een inschatting van zijn behoeftes te maken. Meehuilen is dan niet altijd de beste oplossing, al kan het wel degelijk een gevoel van verbondenheid creëren. Cognitieve empathie leidt eerder tot een reactie als troosten. Spontane pogingen om iemand te troosten zie je voor het eerst zo rond een jaar of twee (Zahn-Waxler, Radke-Yarrow & King, 1979). Maar op die leeftijd handelt een kind nog wel erg vanuit zijn eigen perspectief. Zo kan een kind zijn moeder bijvoorbeeld trachten te troosten, door haar zijn lievelingsbeertje te geven. *Zelf* krijgt hij een prettig gevoel als hij zijn teddy tegen zich aandrukt. En hij neemt automatisch aan dat dat bij zijn moeder ook het geval is (Wellman, 1990).

Tussen het derde en vierde jaar ontstaat het begrip dat niet iedereen zo reageert als hijzelf. Dan begint het besef door te dringen dat iedereen vanuit zijn eigen subjectieve perceptie op de situatie reageert. Dingen die jij leuk vindt hoeft een ander niet leuk te vinden, en omgekeert. Binnen de ontwikkelingspsychologie zeggen we dan dat het kind over een functionele 'Theory of Mind' beschikt (Meerum Terwogt, Rieffe, Begeer & Potharst, 2003; Wellman, 1990). Pas als je dit basale psychologische inzicht hebt verworven, ga je gericht op zoek naar aanwijzingen die jou kunnen vertellen waar de reactie van de ander precies vandaan komt en hoe je hem het beste kunt helpen (Baird & Sokol, 2004). Ondanks het feit dat je zelf zo lekker aan het spelen was, krijg je dan misschien toch in gaten dat datzelfde speelgoed je moeder tot wanhoop

drijft, omdat het overal in haar huiskamer rondslingert. In principe weet je dan hoe je haar kunt helpen. Ik vrees helaas dat het kind dat dan spontaan helpt opruimen nog geboren moet worden. Maar cognitieve beperkingen zijn dan geen geldig excuus meer.

Kortom, binnen de cognitieve component van empathie kunnen we in ieder geval duidelijke ontwikkeling verwachten. Met het klimmen der jaren, is een kind steeds beter in staat de situatie vanuit het perspectief van een ander te analyseren. De affectieve component: emotionele besmetting, kan daar wel degelijk bij helpen. Verdrietige en vrolijke mensen kijken op een andere manier tegen de wereld aan en reageren ook anders (Meerum Terwogt, 2002; Meerum Terwogt, Stegge & Reijntjes, 2003). Als je je niet in dezelfde emotionele toestand bevindt wordt het daardoor moeilijker om je in de ander te verplaatsen.

Theoretisch gezien zijn de emotionele en de cognitieve component dus beide van groot belang voor prosociaal gedrag. Daardoor is het zonder meer verrassend dat de voorspellende waarde van empathie voor prosociaal gedrag vaak laag is. Eén van de redenen daarvoor is dat er in experimenten vaak te weinig rekening wordt gehouden met eventuele variabelen die het zicht op de relatie verstoren.

Een voorbeeld: Knight en zijn collega's testten het empathisch vermogen van 6- tot 9- jarige kinderen (Knight, Johnson, Carlo & Eisenberg, 1994). Na afloop kregen ze daarvoor een financiële beloning. Dat is op deze leeftijd zeker niet gebruikelijk, maar in dit geval hadden de experimentatoren daar iets speciaals mee voor. Om concreet prosociaal gedrag op te wekken, lieten hun proefpersoontjes een filmpje over een brandwondencentrum zien. Ze vertelden erbij dat er nog veel geld voor de hulp aan de slachtoffertjes nodig was. En ze vroegen daarom aan de kinderen of ze bereid waren een gedeelte van hun juist verdiende geld te doneren.

Zoals ik u al min of meer had aangekondigd, bleek dat de voorspellende waarde van de empathiematen gering was. Vooral bij de kleintjes zeiden deze variabelen nauwelijks iets over de omvang van de donatie. Van te voren was echter ook nog een ander vragenlijstje afgenomen: een vragenlijstje waarmee werd nagegaan of de kinderen eigenlijk wel met geld om konden gaan. Op zichzelf heeft die geldkennis natuurlijk niets met prosociaal gedrag te maken. Maar zolang een kind de waarde van het geld niet de in de gaten heeft, kun je natuurlijk maar weinig betekenis aan de grootte van zijn donatie hechten.

Pas toen deze schijnbaar triviale factor in de analyse meegenomen werd, werd de betekenis van empathie duidelijk. Bij alle kinderen die over voldoende geldkennis beschikte, bleek empathie nu wel degelijk het donatiegedrag te kunnen voorspellen. Het feit dat die samenhang bij jonge kinderen aanvankelijk niet te vinden was, betekende dus niet - zoals nogal eens beweerd wordt - dat empathie pas op latere leeftijd een goede voorspeller wordt (Eisenberg &

Mussen, 1989). De uitkomsten waren gewoon terug te voeren op het voor de hand liggende verschijnsel dat geldkennis met de leeftijd toeneemt.

De auteurs suggereren dat dit soort omissies vaker in empathieonderzoek optreden. In veel experimenten blijft een zorgvuldige taakanalyse achterwege en zouden er dus onopgemerkte mediërende variabelen kunnen zijn. Men constateert dan eenvoudigweg dat de waarde van empathische vermogens als voorspeller van pro sociaal gedrag met de leeftijd toeneemt. In werkelijkheid is dat leeftijdseffect dan wellicht toe te schrijven aan een variabele, die men, vanwege zijn ogenschijnlijke irrelevantie, gemist heeft. Geldkennis was daar in dit experiment een helder voorbeeld van.

De gedachte dat empathische vermogens pas op wat latere leeftijd voorspellende waarde voor pro sociaal gedrag krijgen, is op zichzelf natuurlijk wel begrijpelijk. Zoals ik al zei, duurt het wel even voordat de cognitieve component ten volle ontwikkeld is (Eisenberg & Mussen, 1989). En die ontwikkeling dient natuurlijk wel tot een zeker niveau gevorderd te zijn, voor men dit vermogen effectief kan inzetten. Er is dus weinig mis met de achterliggende redenering. Maar dat neemt natuurlijk niet weg dat het verontachtzamen van eventuele mediërende variabelen tot een verkeerde inschatting kan leiden.

Maar zelfs als we er vanuit kunnen gaan dat de cognitieve component van empathie voldoende ontwikkeld is, mogen we er niet zonder stellen dat pro sociaal gedrag bevorderd wordt door cognitieve empathie. Gemiddeld genomen mag dat zo zijn. Maar Dale Hay (1993; zie ook Harris, 1989) wijst er terecht op dat dezelfde vermogens ook voor *antisociaal* gedrag kunnen worden ingezet. Om iemand effectief te pesten moet je ook precies weten hoe hij zich voelt en waar dat gevoel op gebaseerd is. Pas dan weet je hoe je hem het beste in zijn zwakke plek kunt raken. Het vermogen om je in een ander te verplaatsen kan dus op verschillende manieren gebruikt worden.

Sommige onderzoekers veronderstelden op grond daarvan dat de ontwikkeling van pro- en antisociaal gedrag wellicht juist hand in hand zou verlopen. In de beginjaren lijkt dat inderdaad het geval te zijn. Jonge kinderen, die sociaal actief zijn, vertonen niet alleen meer pro sociale, maar ook meer agressieve tendenties. Later verdwijnt die samenhang (Crick, Casas & Mosher, 1997). Individuele verschillen op het gebied van de morele ontwikkeling en de ontwikkeling van schuld en schaamte maken het naast elkaar voortbestaan van beide antipoden vermoedelijk problematisch (Kochanska, 1991). Eén van beide patronen krijgt dan de overhand.

In de praktijk is het natuurlijk niet allemaal zo zwart-wit. Juist in het tussengebied van pro- en antisociaal gedrag, zie je dat de ontwikkeling van empathie op den duur ook zijn invloed gaat uitoefenen (Hay, 1993). Als je je

goed in een ander kunt verplaatsen heb je bijvoorbeeld ook een aardig idee hoe hij of zij zal reageren als je je niet, of niet volledig, aan een prosociale norm houdt. Als je geen zin hebt om op je kleine broertje te passen, terwijl je weet dat je moeder op je rekent, heb je een goede smoes nodig.

Zo'n smoes houdt dan rekening met het perspectief van de moeder. Je kunt dan bijvoorbeeld beweren dat je met je vriendje had afgesproken om samen huiswerk te maken. Je moeder zal die uitvlucht vermoedelijk accepteren, omdat schoolprestaties bij haar voorop staan. Empathie is daarmee eigenlijk een integraal onderdeel geworden van de complexe vermogens, die gewoonlijk met sociale of emotionele intelligentie worden aangeduid (Meerum Terwogt & Stegge, 2001).

Al met al, lijkt de verwachting dat empathie en prosociaal gedrag met de leeftijd toenemen én dat de onderlinge relatie tussen beide steeds sterker wordt, aan nuancering toe. Een helder onderscheid tussen de affectieve en de cognitieve component van empathie lijkt ons een eerste vereiste als we de invloed van empathische vermogens willen bekijken. Bovendien lijkt het ons tijd voor longitudinaal onderzoek. Dit type onderzoek zou een aantal zaken kunnen verhelderen. Maar tot op heden zijn er nog nauwelijks longitudinale gegevens voorhanden. Het gelukkige toeval, dat er binnen de afdeling enkele zeer breed opgezette longitudinale projecten lopen, stelt ons hopelijk in staat daar in de toekomst verandering te brengen.

Wederkerigheid

Naast dit onderzoek wil ik mij, zoals ik in het begin al had aangekondigd, ook gaan bezighouden met de samenhang tussen vertrouwen en prosociaal gedrag. Evenals empathie, is vertrouwen een concept dat is opgebouwd uit een affectieve en een cognitieve component. Maar om het belang van de factor vertrouwen te verduidelijken moet ik eerst even stilstaan bij één van de allerbelangrijkste mechanismen, waarmee sociale interacties gereguleerd worden: het wederkerigheids principe (Hatfield, Walster & Piliavin, 1978).

Binnen de ethologie staat het 'tit for tat', het 'voor wat, hoort wat' principe, zozeer centraal dat Darwin er eigenlijk al meteen van uitging dat we hier met een aangeboren mechanisme te doen hadden (Trivers, 1971). Het evolutionaire belang van dit fenomeen wordt meteen duidelijk als we ons realiseren dat een uitwisseling van diensten vrijwel altijd tegelijkertijd een opwaardering van diensten betekent. Wat voor de geveer doorgaans niet meer dan een geringe investering vergt, is voor de ontvanger vaak van essentieel belang. Als je zelf genoeg te eten hebt, is het een kleine opoffering om een boterham weg te geven. Maar voor een ander kan diezelfde boterham, in een extreem

geval, het verschil tussen leven en dood uitmaken. Een triviale voorbeeld: je hoeft maar even het uiteinde van een boekenplank voor iemand vast te houden, om hem in staat te stellen het ding aan de wand te bevestigen. Een kleine moeite; maar zonder die helpende hand had de ander het alleen met kunst en vliegwerk voor elkaar kunnen krijgen.

Zo hebben we allemaal onze momenten waarop hulp hard nodig is. En iedereen vaart er wel bij als we elkaar op de juiste wijze en op het juiste ogenblik bijspringen.

Vanuit een opvoedkundig perspectief lijkt het nuttig de wederzijdse winst van sociaal gedrag te benadrukken. Gedrag dat beloofd wordt is nu eenmaal makkelijker te verkopen. En wat is er eigenlijk mis met het feit dat je er zelf in de meeste gevallen ook beter van wordt? Onze voorliefde om nu juist het altruïstische ideaal voorop te stellen: helpen moet vooral onbaatzuchtig zijn, doet dan ook wat wereldvreemd aan. Als insteek past dat ook niet bij onze individualistisch ingestelde maatschappij, waarin aanduidingen als ‘de calculerende burger’ eerder een compliment dan een scheldwoord zijn. Waarom dan toch die nadruk op altruïsme? Ik denk dat dit terug te voeren is op de populaire stelling dat de mens als enig levend wezen in staat zou zijn tot werkelijk onbaatzuchtig gedrag (Fehr & Fischbacher, 2003;). Het is maar de vraag of die stelling houdbaar is. Recent onderzoek onder chimpansees levert tegenstrijdige resultaten op (Silk *et al*, 2005; Warneken & Tomasselo, 2006). Maar de kans is zeker niet denkbeeldig dat we hier te maken hebben met de zoveelste mislukte poging om ons van de rest van de dierenwereld te onderscheiden (Fernández-Armesto, 2005). Niettemin levert de stelling een verklaring voor het verschijnsel dat onbaatzuchtigheid bij ons zo hoog in het vaandel staat: het maakt ons misschien eindelijk uniek.

Voor het gemak vergeten we dan vaak dat er met de term ‘onbaatzuchtigheid’ uitsluitend iets over onze *motieven* beweerd wordt. Maar motieven spelen bij het ‘tit for tat’-principe helemaal geen rol. Ook vermeend altruïsme levert dus voordelen op. Bovendien zijn veel psychologen nogal sceptisch over de vraag of er überhaupt wel zo iets als totale onbaatzuchtigheid bestaat. Empirische evidentie lijkt er inderdaad op te wijzen dat de voordelen, hoe verborgen dan ook, altijd een rol blijven spelen (zie bv Batson *et al*, 1997; Batson, Thompson & Chen, 2002).

Ik zei het al even: vooral voor onze kinderen, lijkt me het profijtbeginsel juist een handige insteek. Sociaal gedrag is ongetwijfeld beter te promoten als je laat zien dat je er iets voor terugkrijgt. En dat idee is al moeilijk genoeg over te brengen. De relatie tussen een dienst en een wederdienst is namelijk, zeker voor jonge kinderen, lang niet altijd gemakkelijk waarneembaar. Wederdiensten kunnen van allerlei vormen aannemen, en volgen, om het voor de kleintjes nog

moeilijker te maken (Mischel & Mischel, 1983), vaak pas op een veel later tijdstip. Daarom zouden kinderen juist wel wat hulp kunnen gebruiken om die relatie inzichtelijk te maken.

In feite is het ook onzinnig om het profijtbeginsel te ontkennen. De taal staat bol van de uitdrukkingen die er naar tit-for-tat verwijzen. Het bijbelse ‘Oog om oog’, het meer mondaine ‘Boontje komt om zijn loontje’, verwijzen direct naar onze neiging elkaar met gelijke munt te betalen. Dat kan in positieve zin worden ingevuld: ‘Wie goed doet, goed ontmoet’, maar ook in negatieve ‘Wie wind zaait, zal storm oogsten’.

Natuurlijk verwijzen al die regels alleen maar naar een grondbeginsel; een beginsel dat ook wel eens geschonden wordt. Maar als je er van uit durft te gaan dat ze toch wel zekere algemene geldigheid hebben, zal je je niet zo druk meer hoeven te maken over een korte termijn kosten-baten analyse. Iemand die weet dat zijn bedrijfsopzet goed is, heeft geen moeite met investeren. De winst komt later wel een keertje. Met echte onbaatzuchtigheid heeft zo’n investering dan nog steeds weinig te maken, maar in de dagelijkse omgang begint het er toch aardig op te lijken.

Vertrouwen

Terug naar het onderwerp dat ik u had aangekondigd: de relatie tussen vertrouwen en prosociaal gedrag. Als het ‘wie goed doet, goed ontmoet’ een keertje niet op lijkt te gaan, kan dat in principe twee oorzaken hebben. De zelfzuchtige tendens heeft bij de ander de overhand gekregen, of er is op de een of andere manier ‘ruis op de lijn’ gekomen waardoor hij of zij niet in staat is geweest de openstaande rekening te vereffenen. Het maakt nogal wat uit welke interpretatie je kiest. Ga je er van uit dat de ander opzettelijk zijn inspanningsverplichting verwaarloost, dan voorspelt het ‘tit for tat’- principe dat er een nieuw evenwicht ontstaat. Je verminderd dan ook je eigen inzet. En dat is dan ook wat we in de speltheorie terugvinden (Axelrod, 1984).

In de praktijk loopt het vaak een tikje anders, omdat er ook emoties in het spel zijn, waar de speltheorie geen rekening mee houdt. Als je denkt dat de ander uit eigen belang heeft gehandeld stelt dat je teleur. En onder invloed van die negatieve gevoelens, ga je dan vaak nog een stapje verder dan objectief genomen gerechtvaardigd is (Dunn & Sweitzer, 2005). Er is daarmee een negatieve spiraal ingezet, die een goede relatie binnen een mum van tijd in rook kan doen opgaan.

Op dit soort momenten is vertrouwen een cruciaal begrip. Vertrouwen duidt juist op een positief verwachtingspatroon ten aanzien van de motieven, gedachten en toekomstige gedragingen van degene waarin men zijn vertrouwen

stelt. De positieve inkleuring wordt daarbij primair veroorzaakt door gevoelens van warmte en affectie (Erikson, 1963). Als een ander in gebreke blijft, veronderstel je daarom niet meteen dat dat met opzet gebeurd is.

Ook nu is je visie op de situatie dus emotioneel gekleurd. Maar de bias werkt nu net de ander kant op. Je verlaagt je inzet niet meteen, omdat je er van uit blijft gaan dat de ander geen kwaadwillige intenties heeft en vroeg of laat wel over de brug zal komen. Je zou vertrouwen daarmee kunnen omschrijven als de buffer die er voor zorgt dat het relationele evenwicht niet al te veel aan schommeling onderhevig is. Zonder zo'n buffer loopt het hopeloos spaak.

Anderszins kan vertrouwen kan natuurlijk niet eindeloos op de proef gesteld worden. Een paar dagen geleden kwam ik er achter dat mijn collega Paul van Lange, van de afdeling Sociale psychologie, de uitspraak 'Wie goed doet, goed ontmoet' ook al eens in de mond genomen had. Hij deed dat, toen hij 5 jaar geleden zelf zijn oratie uitsprak (Van Lange, 2001). Maar hij voegde daar ook nog iets aan toe: maar 'al te goed is buurmans gek'. Misbruik van vertrouwen ligt op de loer. De cognitieve component, waar ik zo dadelijk op in zal gaan, moet dat voorkomen.

Algemeen wordt aangenomen dat de emotionele basis van vertrouwen gelegd wordt in de vroege omgang tussen ouder en kind. Volgens Erikson (1963) is de affectieve attitude, waardoor vertrouwen gekenmerkt wordt, te danken aan een veilige hechtingsrelatie. Het stelt het kind in staat, waar nodig, steun te zoeken en is daarmee een kernvoorwaarde voor een gezonde ontwikkeling. In deze zin hebben we het eigenlijk over een persoonlijkheidstrek, waarvoor al vroeg de basis zou worden gelegd. Rotenberg en zijn collega's spreken dan ook van 'generalized trust', een houding waarmee we in principe iedereen tegemoet zouden treden (Rotenberg, Fox, Green, Ruderman, Slater, Stevens & Carlo, 2005).

Het basale vertrouwen in de ouders generaliseert naar anderen en zorgt daarmee voor het aangaan, voorzetten en verdiepen van sociale relaties. En het prettige is dat het schenken van vertrouwen bij de ander betrouwbaar gedrag uitlokt. Ook hier geldt het evenwichtsprincipe. In het algemeen heeft vertrouwen daarmee een gunstige uitwerking op het psychosociale leven van een kind. Problemen zijn vooral te verwachten bij een totaal gebrek aan vertrouwen (Lester & Gatto, 1990; Wright & Kirimani, 1977). Maar niet alleen daar. Een al te groot algemeen vertrouwen blijkt ook tot angst en depressie te kunnen leiden (Rotenberg, Boulton & Fox, 2005). Het vertrouwen van deze kinderen is vermoedelijk net een paar keer te veel geschonden.

Algemeen vertrouwen kan dus wel enige differentiatie gebruiken. Daarvoor dient de cognitieve component. Die cognitieve component komt vooral om de hoek kijken als we het over persoon- of objectgebonden vertrouwen gaan hebben. Binnen de ontwikkelingspsychologie is hier nog niet

of nauwelijks onderzoek naar gedaan. Naarmate een kind ouder wordt mag je verwachten dat hij zijn vertrouwen in iets of iemand bijstelt op basis van zijn ervaringen met deze of gene. Ik voeg er ook nadrukkelijk levenloze objecten aan toe. Want bij machines is het ook maar de vraag of ze blijven doen waarvoor ze gemaakt zijn. De printer van mijn afdeling is, zoals mijn collega's wel weten, daar een mooi voorbeeld van. Je speelt er op in dat hij het kan laten afweten. Maar, als je geen technicus bent, houd je je niet bezig met de vraag waarom. Verborgene intenties hebben ze niet. Een oordeel is uitsluitend op observeerbaar gedrag gebaseerd: doet ie het, of doet ie het niet?

Differentiatie van vertrouwen zal zich dus vermoedelijk het eerst bij levenloze voorwerpen voordoen. Op grond van je ervaringen kun je vrij eenvoudig inschatten hoe groot de kans is dat ze je in de steek laten.

Het registreren, bijhouden en evalueren van interpersoonlijke ervaringen is minder eenvoudig. Om iemands betrouwbaarheid te bepalen willen we bijvoorbeeld ook graag iets over zijn motieven weten. Heeft hij het opzettelijk laten afweten of niet? En daar is lang niet altijd gemakkelijk achter te komen; zelfs als we al onze empathische vermogens aanspreken. Dat neemt niet weg dat we ons, op basis van de vaak fragmentarische en multi-interpretabele informatie, toch een oordeel aanmeten. Gelukkig wordt het fundament van dat oordeel wat steviger, naarmate de het aantal ervaringen met een persoon toeneemt. Bernath en Feshbach (1995) schatten in dat een kind pas rond een jaar of tien in staat zou zijn langs deze weg tot een min of meer stabiel, persoonsgebonden oordeel te komen. Empirisch onderzoek moet uitwijzen of zij gelijk hebben.

Enige tijd geleden heeft het samenwerkingsverband van de Vrije Universiteit en de Bascule ons een bescheiden subsidie verleent, waarmee we ons onderzoek naar vertrouwen konden opstarten. Onze dank hiervoor. In Nederland bestaan naar mijn weten nog geen vragenlijsten om algemeen en persoonsgebonden vertrouwen bij kinderen te meten. Onze eerste doelstelling is in deze lacune te voorzien.

Van algemeen vertrouwen weten we al dat het samenhangt met prosociaal gedrag (Rotenberg, Fox *et al*, 2005). Maar of, en in hoeverre, het kritisch vermogen dat voor een persoonsgebonden differentiatie nodig is, aan deze voorspelling bijdraagt is nog onbekend. Daarnaast zou je ook zonder meer een samenhang tussen de cognitieve componenten van vertrouwen en empathie kunnen verwachten: Voor beide moet je een poging doen om je in het perspectief van de ander te verplaatsen. Maar hoe de affectieve componenten van beide begrippen in dit plaatje passen is minder duidelijk. Bovendien ligt het voor de hand om, voor een nomologisch netwerk rond prosociale ontwikkeling, bijvoorbeeld ook naar begrippen als zelfvertrouwen en populariteit te kijken (Banerjee, Rieffe, Meerum Terwogt, Gerlein & Voutsina, in press). Genoeg te doen dus. Vooral als we enkele van deze begrippen op den duur ook binnen het kader van concrete gedragsexperimenten vorm willen geven. Het zogenaamde

‘prisoners dilemma’ paradigma (Rapaport, 1960), dat binnen de sociale psychologie een grote populariteit heeft verworven, biedt hiervoor goede aanknopingspunten (zie bv Van Lange, Otten, De Bruin & Joireman, 1997)

Dankwoord

Nu ik hiermee aan het einde van mijn betoog ben gekomen wil ik nog graag van de gelegenheid gebruik maken om een aantal personen en instellingen te bedanken. In de eerste plaats gaat mijn dank uit naar het bestuur van de Van der Gaag Stichting die deze leerstoel heeft ingesteld; de hoogleraren Andries Sanders en Willem Koops, die zich op verzoek van de stichting daadwerkelijk voor mijn benoeming hebben ingezet; het College van Bestuur van de Vrije Universiteit en het bestuur van de Faculteit der Psychologie en Pedagogiek, die gastvrijheid aan de leerstoel hebben verleend. Gezien het feit dat ik mijn sporen op het gebied van de prosociale ontwikkeling nog allerminst verdient heb, mag mijn benoeming als een staaltje vertrouwen in de praktijk gezien worden. Ik hoop dat ik dat vertrouwen niet zal beschamen en verheug me op de mogelijkheid om me in dit late stadium van mijn carrière nog op een nieuw onderwerp te kunnen storten.

Verder zou ik graag twee personen willen bedanken die ik als mijn voornaamste mentoren beschouw: Nico Frijda, emiritus hoogleraar van de Universiteit van Amsterdam, en Paul Harris, hoogleraar aan de Universiteit van Harvard.

Nico, je hebt me als je persoonlijk assistent van nabij laten kennismaken met de ins en outs van de cognitieve en experimentele benadering. Bovendien heeft jouw monumentale boek, ‘De emoties’, aan de basis gestaan van mijn belangstelling voor het emotieonderzoek. Mijn dank voor dit alles.

En Paul, met jouw ben ik het pad van de emotionele ontwikkeling op gegaan. In je VU periode heb je me als leidsman en collega, maar vooral ook als vriend, bijgebracht dat goede wetenschap op eenvoud gebaseerd is. Ik heb je heldere teksten en elegante experimenten altijd bewonderd en zoveel mogelijk getracht na te volgen. Ook jij bedankt.

Vervolgens zou ik graag mijn collega’s van de afdeling Ontwikkelingspsychologie bedanken. Ten eerste in de persoon van Hans Koot, die als afdelingshoofd met enthousiasme een plaats voor deze leerstoel heeft ingeruimd. En natuurlijk gaat mijn dank ook uit naar al die anderen, die deel van de afdeling uitmaken of hebben uitgemaakt. Tijdens mijn lange verblijf binnen de afdeling, heb ik met velen van jullie intensief en prettig samengewerkt. Helaas kan ik hier, om niet al te veel uit te lopen, niet iedereen de revue laten passeren. Maar

ik hoop dat ik niemand tekort doe, als ik Hedy Stegge en Carolien Rieffe er toch even uitlicht.

Hedy, lang geleden was je mijn eerste promovendus en dat zal je voor altijd een speciaal plaatsje geven. We hebben al vele onderwerpen samen getackeld en ik ben blij dat je nu ook bij het empathie onderzoek betrokken blijft.

En Carolien, ik heb het altijd verschrikkelijk jammer gevonden dat je de afdeling hebt verlaten. Gelukkig heeft dat geen enkele afbreuk gedaan aan onze samenwerking. Voor een groot deel schrijf ik dat op jouw conto. Bedankt voor je inzet en enthousiasme. We zijn altijd met van alles en nog wat bezig geweest. Ik weet daarom zeker dat we ook op dit nieuwe gebied weer voldoende raakpunten zullen vinden om de samenwerking te blijven voortzetten.

Resten mij nog enkele personen die absoluut niet ongenoemd mogen blijven. Ten eerste mijn dochter Marcia. Marcia, je was nog geen jaar oud toen ik een aanstelling als kinder- en jeugdpsycholoog kreeg. Zonder de praktische kennis die jij me hebt bijgebracht zou het allemaal bij luchtfietsen zijn gebleven.

Bovendien kon ik twee jaar geleden weer met een opfris-cursus beginnen. Toen hebben jullie Mees op de wereld gezet. Het is natuurlijk triest dat kleine kinderen tegenwoordig bij dit soort plechtigheden geweerd worden. Maar u kunt het gerust van mij aannemen: als iemand mij iets over prosociaal gedrag in de praktijk zou kunnen bijbrengen dan is het die innemende kleinzoon van me. Allebei bedankt.

En, last but not least, een woord van dank voor mijn echtgenote. Zij is het die mij leerde dat ‘dank je wel zeggen’ ook een belangrijke prosociale daad is; een gebaar dat je niet lichtvaardig moet overslaan. Carolien, het gaat me vrees ik nog steeds niet natuurlijk af, want ik heb er uren over zitten dubben waar ik jou nou precies voor zou willen bedanken. En eigenlijk is het zo eenvoudig: ik ben nog dagelijks blij dat je bent, zoals je bent; in alle opzichten. Als je iemand daarvoor kunt bedanken, dan moet dat het zijn.

Ik heb gezegd.

Literatuur

Axelrod, R. (1984). *The evolution of cooperation*. New York: Basic Books.
Baird JA. & Sokol, BW. (2004). Connections between theory of mind and sociomoral development. *New Directions for Child and Adolescent Development, No 103*.

- Banerjee, R., Rieffe, C., Meerum Terwogt, M., Gerlein, AM. & Voutsina, M. (in press). Popular and rejected children's reasoning about negative emotions in social situations: Interactions with gender. *Social Development*.
- Batson, CD., Kobrynowicz, D., Dinnerstein, JL., Kampf, HC. & Wilson, AD. (1977) In a very different voice: Unmasking moral hypocrisy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 1335-1348.
- Batson, CD, Thompson, ER., & Chen, H. (2002) Moral hypocrisy: Addressing some alternatives. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83, 330-339.
- Bernath, MS. & Feshbach, ND. (1995) Children's trust: Theory, assesment, development and research directions. *Applied & Preventive Psychology*, 4, 1-19.
- Crick, NR., Casa, JF. & Mosher, M. (1997). Relational and overt agression in preschool. *Developmental Psychology*, 33, 579-588.
- Dondi, M., Simion, F. & Caltran, G. (1999). Can newborns discriminate between their own cry and the cry of another newborn infant? *Developmental Psychology*, 35, 418-426.
- Dunn, JR. & Schweitzer, ME. (2005). Feeling and believing: The influence of emotion on trust. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 736-748.
- Eisenberg, N. & Miller, PA. (1987). The relation of empathy to prosocial and related behaviors. *Psychological Bulletin*, 101, 91-119.
- Eisenberg, N. & Mussen, P.H. (1989). *The roots of prosocial behavior in children*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erikson, EH. (1963). *Childhood and society (2nd ed.)*. New York, Norton.
- Fehr, E. & Fischbacher, U. (2003) The nature of human altruism. *Nature*, 425, 785-791.
- Fernández-Armesto, F. (2005) *Dus jij denkt dat je een mens bent? Een korte geschiedenis van de mensheid*. Amsterdam, Bert Bakker.
- Feshbach, ND. (1975). Empathy in children: Some theoretical and empirical considerations. *The Counseling Psychologist*, 4, 25-30.
- Harris, PL. (1989). *Children and emotion; The development of psychological understanding*. Oxford, Blackwell.
- Hatfield, E., Walster, GW. & Piliavin, JA. (1978). Equity theory and helping relations. In L. Wispé (ed), *Altruism, sympathy and helping*. New York, Academic Press.
- Hay, D.F. (1993). Prosocial development. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35, 29-71.
- Knight, GP., Johnson, LG., Carlo, G. & Eisenberg, N. (1994). A multiplicative model of the dispositional antecedents of a prosocial behavior: Predicting more of the people more of the time. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 178-183.

- Kochanska, G. (1991). Socialization and temperament in the development of guilt and conscience. *Child Development*, 62, 1379-1392.
- Lester, D. & Gatto, J. (1990). Interpersonal trust, depression, and suicidal ideation in teenagers. *Psychological Reports*, 67, 786.
- Meerum Terwogt, M. (2002). Emotional states in self and others as motives for helping in 10-year-old children. *British Journal of Developmental Psychology*, 20, 131-147.
- Meerum Terwogt, M., Rieffe, C., Begeer, S. & Potharst, E. (2003) 'Theory of Mind'-redeneren; De hoesteen van het sociaal-emotionele functioneren. In M. Meerum Terwogt & H. Schultze (red.) *Kijk op emoties* (p. 23-33). Amsterdam: SWP.
- Meerum Terwogt, M. & Stegge, H. (2001) The development of emotional intelligence. In IM. Goodyer (ed) *The depressed child and adolescent*, 2e ed (p-24-25). Cambridge: Cambridge University Press.
- Meerum Terwogt, M., Stegge, H. & Reijntjes, A. (2003) Emoties; Regelsystemen die om regulatie vragen. In M. Meerum Terwogt & H. Schultze (red.) *Kijk op emoties* (p. 49-61). Amsterdam: SWP.
- Mischel, HN. & Mischel, W. (1983). The development of children's knowledge of self-control strategies. *Child Development*, 54, 603-619.
- Rapaport, A. (1960). *Fights, games, and debates*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Rotenberg, KJ., Boulton, MJ. & Fox, CL. (2005). Cross-sectional and longitudinal relations among children's trust beliefs, psychological maladjustment an social relationships: Are very high as well as very low trusting children at risk? *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33, 595-610.
- Rotenberg, KJ., Fox, C., Green, S., Ruderman, L., Slater, K., Stevens, K. & Carlo, G. (2005). Construction and validation of a children's interpersonal trust belief scale. *British Journal of Developmental Psychology*, 23, 271-292.
- Silk, J.B., Brosnan, S.F., Vonk, J., Henrich, J., Povinelli, D.J., Richardson, A.S., Lambeth, S.P., Mascaró, J., & Schapiro, S.J. (2005) Chimpanzees are indifferent to the welfare of unrelated group members, *Nature*, 437, 1357-1359.
- Strayer, J. (1993). Children's concordant emotions and cognitions in response to observed emotions. *Child Development*, 64, 188-201.
- Trivers, R. (1971). The evolution of reciprocal altruism. *Quarterly Review of Biology*, 46, 35-56.
- Van Lange, PAM. (2001). *Interactie als uitdaging*. Interne uitgave van de Vrije Universiteit, Amsterdam).
- Van Lange, PAM., Otten, W., De Bruin, EMN. & Joireman, J.A. (1997). Development of prosocial, individualistic, and compatative orientations:

- Theory and preliminary evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 733-746.
- Warneken, F. & Tomasselo, M. (2006) Altruistic helping in human infants and young chimpansees. *Science*, 311, 1301-1303.
- Wellman, HM. (1990) *The child's theory of mind*. Cambridge: MIT Press.
- Wispé, L. (1972) Positive forms of social behavior: An overview. *Journal of Social Issues*, 28, 1-20.
- Wright, TL. & Kirimani, A. (1977). Interpersonal trust, trustworthiness and shoplifting in highschool. *Psychological Reports*, 41, 1165-1166.
- Zahn-Waxler, C., Radke-Yarrow, M. & King, RA. (1979). Child rearing and children's prosocial dispositions towards victims of distress. *Child Development*, 50, 319-330.